

SZILÁGYI N. SÁNDOR

Nyelvében él a nemzet

Ezt a számtalanszor hallható, olvasható, szállóigévé vált kijelentést nem azért választottam írásom címéül, hogy Széchenyi István idézettségi indexét gyarapítsam, hanem mert az alábbiakban (a kognitív nyelvészet szempontjait is érvényesítve) éppen azt szeretném bemutatni, hogy ez az állítás mennyire igaz, és pedig nem is csak olyan értelemben, ahogy általában idézni szoktuk (sőt úgy nem is mindig igaz!), hanem szó szerint, a lehető legkonkrétábban értve. Abból pedig, hogy ez így van, sajátos problémák származnak, amelyeknek azonban rendszerint nem ismerjük fel azonnal a nyelvi természetét, ezért sokszor különféle nem nyelvi megoldásokat próbálunk rájuk találni – a siker meglehetősen csekély esélyével.

Ha ezt az eszmefuttatást annak részletezésével kezdeném, hogy a politikusok, politológusok, filozófusok és ideológusok szerint mi a nemzet, akkor igazi mondanómagig el sem tudnék jutni, mert a bevezetőnek még csak az elején tartanék, és máris kifutnék az időből meg a terjedelemből. A nemzet tulajdonképeni mivolta ugyanis kezdettől fogva meglehetősen homályos volt (de olyanformán, ahogy Szent Ágoston mondja az időről: ha senki sem kérdi, mi az, akkor tudom, de ha valaki megkérdi, akkor már nem tudom), és a rengeteg meghatározási kísérlet után még mindig igencsak problematikus. (Erre nem is kell jobb bizonyíték, mint éppen ez a folyóiratszám: az tudniillik, hogy a francia forradalom után több mint kétszáz évvel még mindig ezzel kell viaskodnunk.)

Azt hiszem, ez a kudarc tünete: olyasmire utal, hogy a nemzet fogalma valahogy természeténél fogva ellenáll annak, hogy a szokásos módon definiálni lehessen. Ezért az lesz célszerű, ha a nemzet-meghatározások és -felfogások történeti áttekintése helyett inkább azt próbáljuk megérteni, miért van az, hogy annyi igazán okos ember annyi észtüredelme után még mindig alig vagyunk előbbre, mint ahonnan kezdtük.

Induljunk ki abból, hogy számtalan olyan fogalmunk van, amelynek meghatározása nem vezetett évtizedeken, sőt évszázadokon átnyúló vitához. Nem lett például heves vita abból, hogy mi a piruló galóca. Valaki egyszer meghatározta, adott neki egy szép latin nevet (*Amanita rubescens*), és erről soha többet nem kellett beszélni. A definíció tartalmazza azt, hogy ez egy közepes vagy nagyobb termető, igen ízletes, ehető kalapos gomba, amelynek lemezei fehérek vagy rózsaszínesek, és amelynek Veress Magda *Gombáskönyve* szerint a tönkje gumós tövén levő bocsokra mellett három fontos ismertetőjegye van: „1. rózsásba játszó, himlős kalapja; 2. rózsaszínesen csíkos-sávós gallérja; 3. rózsaszínesedő húsa (főleg a kalapbőr alatt s a tönk tövén, ahol rendszerint a kukacragástól céklavörösre színeződik a gumó)” (Kriterion, 1982. 135). Ha tehát az ember tudja ezt a definíciót, és olyan gombát talál, amely ennek mindegyik feltételét kielégíti, akkor biztos lehet benne, hogy amit lát, az piruló galóca, nem más, sőt még azt is tudni fogja, hogy ha eleget talál belőle, finom vacsorája lehet.

A definíció körül pedig azért nem keletkezhetett végeérhetetlen vita, mert mindegyik eleme olyan, amit tapasztalati úton ellenőrizni lehet. Ha például valakinek kétségei volnának afelől, hogy ennek a gombának levegőn megpirul (pontosabban sötétrózsaszín lesz) a húsa, akkor e kétely következménye nem két ádázul vitakozó tábor kialakulása lesz, hanem egy kísérlet elvégzése: próbáljuk ki, vágjuk ketté, és egy félóra múlva nézzük meg, hogy úgy van-e csakugyan. A kérdést tehát egyetlen kísérlettel el lehet dönteni, és ezt szükség szerint bármikor meg lehet ismételni.

A nemzettel azonban egészen más a helyzet. Itt nem kezdhetjük azzal, hogy veszünk egy nemzetet, megnézzük közelről alaposan, hogy milyen, majd annak megfelelően határozzuk meg. A nemzet nem olyasmi, amit valaki valaha is láthatott volna, vagy egyáltalán találkozhatott volna vele a maga valóságában. A *nemzet* szót ugyan mindenki érti (vagy legalábbis ért rajta valamit), ám ha megkérdeznénk az emberektől, honnan is tudják ők azt, hogy egyáltalán van nemzet (mert arra álmukban sem szoktak gondolni, hogy „oda-kint”, a való világban talán nincs is), erre becsületesen csak egyféleképpen válaszolhatnának: onnan, ahogy hallották másoktól. Mások meg megint csak onnan tudják, hogy ők is hallották másoktól, és így tovább, s a kezdet elenyészik valahol a múlt homályában.

Ennek pedig következményei vannak. A piruló galócáról sok mindent tudhatunk. E tudásunk egy része sokszor itt is olyan, hogy nem saját tapasztalatunkból származik, hanem másoktól hallottuk. Ez azonban visszanyomoz-

va nem vezet a tudás folyamatos szóbeli átadásának beláthatatlan távolába, hiszen itt nagyon hamar, alig egy-két áttétel után eljutunk ahhoz a személyhez, aki ezt nemcsak mások után mondta, hanem saját tapasztalata szerint. De a magunk tudásának is van egy olyan része, ami tapasztalatunkon alapszik. Lehet, hogy én még sohasem láttam piruló galócat, de gombát igen, ha tehát tudom, hogy a piruló galóca egy kalapos gomba, akkor rögtön tudom, hogy körülbelül milyennek képzeljem el.

A nemzetről viszont minden tudásunk kizárólag és teljes terjedelmében azokból a *beszédeseményekből* származik, amelyekből egyáltalán tudomást szerezhettünk a nemzet létéről – és minden egyébről, amit csak a nemzetről tudunk vagy képzelünk. A nemzet fogalmát (vagy koncepcióját) ki-ki maga építi fel a fejében, konstruálja meg magának, és pedig csakis abból és nagyrészt annak megfelelően, amit másoktól hallott róla, más forrása vagy támpontja nem is lévén ehhez.

A másoktól hallott beszédeseményekben azonban a nemzet és a vele kapcsolatos tudás nem jelenhet meg akárhogy, hanem csak aszerint, hogy annak, aki mondja, milyen nemzet-fogalom van már a fejében, illetve milyen hiedelmei vannak a nemzettel kapcsolatban. A nemzetről való tudás tehát eleve csak mások tudásával egyeztetve, a másokéval megosztott tudásként (*shared knowledge* – ahogy angolul mondanánk), annak másolataként alakulhat ki. (Szándékosan nem írtam *kollektív tudás*-t, mert akkor nagy lenne a veszélye annak, hogy az olvasó rögtön arra a szerfözlött homályos valamire gondoljon, amit „kollektív tudatnak” szoktak hívni, amely valahol mindnyájunk feje fölött, valami virtuális „kollektív fejben” lakik.) Így aztán csakhamar meglehetősen egyetértés lesz akörül, hogy nemzet van, illetve, hogy mi az, milyen attribútumai vannak, és hogy az embernek milyen kötelességei vannak vagy lehetnek a nemzet iránt. Ez a széles körű társadalmi konszenzus pedig, mivel az emberi beszéd és nyelv természetéből származik, teljesen elfedi azt, hogy maga a *nemzet* szó és a neki megfelelő fogalom egy olyan nyelvi és fogalmi konstruktum, amelynek „odakint”, a való világban az égvilágon semmiféle megfelelője nincs mint olyan (ti. mint amilyenként beszélni szoktunk róla). A nemzet ugyanis nem „odakint” van, ha van, hanem „idebent”, a fejünkben, és pedig (többé-kevésbé hasonló módon) külön-külön mindegyikünkében. Ami pedig ezt a tudást hordozza (úgy értem: hozza-viszi az egyes egyének között), az nem más, mint a nyelv, amely – ezt azért tegyük hozzá a félreértések elkerülése végett – szintén „idebent” van, nem „odakint”. Éppen ezért ma már akarva sem kerülhetnénk el, hogy előbb-utóbb tudomást ne szerezzünk

a nemzet létéről és annak fontosságáról (akár van amúgy, akár nincs), hiszen ezt a tudásunkat nem valamilyen iskolai tantárgy keretében szerezzük meg (ahová vagy járunk, vagy nem), hanem azáltal, azzal együtt, hogy megtanuljuk anyanyelvünket, amelynek része a *nemzet* szó is.

A nemzet tehát csakugyan a nyelvben él, nem pedig „odakint”. Ezért van eleve kudarcra ítélve minden olyan definíció-kísérlet, amely a nemzetet mint „odakint” levőt akarja meghatározni. Azt ugyanis, hogy mi a nemzet, nem lehet a szokásos módon definiálni (ahogy például a piruló galócat). Hogy mi a nemzet, azt csakis úgy tudhatjuk meg, hogy megvizsgáljuk, mit jelent egy adott nyelvben és egy adott korban a *nemzet* szó, milyen értelemben használják az emberek. A nemzet ugyanis mindig az lesz (hiszen más nem is lehet), amit a mindenkori *nemzet* (vagy valami ennek megfeleltethető más nyelvű szó) az illető nyelvben éppen jelent.

Ezt az időhöz és nyelvhez kötöttséget nem véletlenül hangsúlyozom ennyire. E szó jelentésének tartalmát és terjedelmét ugyanis nem korlátozzák külső feltételek, ennél fogva sokkal könnyebben meg is változhat, mint mondjuk a *piruló galóca*-é. A piruló galóca ugyanis „odakint” van, és természeti jellemzői évezredekken át ugyanazok maradnak, a *piruló galóca* jelentését tehát igen nagy mértékben az fogja meghatározni, hogy milyen a piruló galóca a maga valóságában. Vagyis itt a szójelentés igazodik a világhoz, ezért a gyors jelentésváltozásnak elég kicsik az esélyei. A nemzet esetében viszont éppen fordítva van: ott a „(virtuális) világ” igazodik a szójelentéshez, így a jelentésváltozásnak sincs külső akadály: a fogalmat kialakító konvenció bármikor megváltozhat, és ez automatikusan hozza magával mind a *nemzet* szó jelentésének, mind a nemzet-fogalomnak a másra cserélődését.

Hogy ez milyen könnyen végbemehet, azt éppen azok a felmérések mutatják, amelyek arról szólnak, hogy az emberek mit értenek a *nemzet* szón. Íme egy ilyen felmérés eredménye: „[...] hosszabb távon, visszatérően vizsgáltuk, hogy az emberek a magyar nemzet fogalmát, ennek terjedelmét hogy határozzák meg. 1973-ban tettük fel először azt a háromágú kérdést egy országos reprezentatív minta tagjainak, hogy »Amikor Ön a magyar nemzetre gondol, beleérti-e ebbe a szomszédos országokban élő magyarokat, a nyugati országokban élő magyarokat, a Magyarországon élő nemzetiségeket?«. Az ország akkori politikai atmoszférájában már az is figyelemre méltó, hogy a Nyugatra távozókat a megkérdezettek 24%-a a nemzet tagjának minősítette. A szomszédos országokban élő magyarok megítélésében erősebben megosztott a minta, 45% tekintette őket a nemzet részének. A nagy többség a hazai

nemzetiségek nemzethez tartozása mellett voksolt, 72,5% nyilatkozott így. [...] 1996 végén újfent egy országos reprezentatív mintának tettük fel a kérdéssort. A nyugati magyarokat 55%, a szomszédos országokban élőket 68%, a nemzetiségi állampolgárokat 70% minősítette a nemzet tagjának. A kulturális és a politikai-állami összetartozás szempontja tehát egyaránt érvényesül, minden korábbinál nagyobb a kiterjesztő módon ellentmondásos vélemények aránya, a 40%-ot bizonyosan eléri”.¹ Mint látjuk, e szó jelentése folyamatos és elég gyors változásban van: 1973-ban a beszélőknek csak 45%-a értette úgy ezt a szót, miszerint a magyar nemzetbe a szomszédos országok magyarsága is beletartozik, alig 23 év múlva viszont már 68%-uk.

És itt most nagyon figyeljünk oda, hogy abból, amit itt olvastunk az imént, milyen következtetést fogunk levonni! Az én olvasatom szerint ugyanis az ilyen felmérés azt mutatja meg, hogy mit jelent a magyar köznyelvben a *nemzet* szó. Hogy egy szó mit jelent, azt senki mástól nem is lehet megtudni, mint a beszélőktől. Ezt a beszámolót azonban sokan (különösen a politikusok és ideológusok között) nem így olvassák, hanem úgy, mintha arról szólna, hogy a megkérdezett populáció milyen mértékben van tisztában a nemzet fogalmával (tehát hogy mekkora feladat vár a felvilágosítókra). Aszerint, hogy ők mit gondolnak erről, megállapíthatják például, hogy a magyarok 70%-a még 1996 végén is tévesen értelmezte a magyar nemzet fogalmát, hiszen a magyarországi nem magyar nemzetiségűeket is beleértette, holott nem kellett volna. Tudniillik ezt a felmérést is ugyanolyan természetűnek látják, mint azt, amikor azt kérdik az emberektől, hogy szerintük a piruló galóca ehető-e, vagy nem. Ha itt a megkérdezetteknek mondjuk 57%-a nemmel válaszol, akkor csakugyan nyugodtan mondhatjuk, hogy ennyien vannak tévedésben a piruló galóca ehetőségét illetően, hiszen hogy ez a gomba ehető, azt külső, az emberek megítélésétől teljesen független kritériumok alapján meg lehet állapítani. De milyen külső („odakinti”) kritériuma lehet néhány politikusnak ahhoz, hogy a magyarok 70%-ával szemben ők jobban meg tudhassák mondani, mit jelent a magyar *nemzet* szó, tehát hogy mi a magyar nemzet?

A helyzet azonban még ennél is különösebb. A politikusok és a hozzájuk hasonlóan gondolkozó teoretikusok úgy gondolják, hogy: az egyik koncepció szerint a nemzet: 1) valamely állam összes állampolgárát foglalja magába

1 Hunyady György: A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükré. *Új Pedagógiai Szemle* 1997. 10. sz. Magam az internetes változathól idéztem: <http://www.oki.hu/cikk.asp?Kod=1997-10-ta-Hunyadi-Nemzeti.html> – és Kontra Miklósnak köszönöm, hogy felhívta rá a figyelmemet.

(nyelvükre és kulturális hagyományaikra való tekintet nélkül), a másik szerint pedig 2) az azonos nyelvű és kultúrájú embereket, függetlenül attól, hogy melyik államban élnek. Úgy tudják továbbá, hogy ez a kettő kizárja egymást, sőt sokuk hajlik arra, hogy azt higgye, e kettő közül csakis az egyik lehet helyes: aki tehát az általuk vallott koncepcióval ellenkezőnek a híve, az félreérti a nemzet fogalmát, vagyis nem tudja, mi a nemzet! Tehát arra, hogy a magyarok elég nagy része „nem tudja, mi a nemzet”, már csak abból az „ellentmondásból” is következtetni tudnak, ami a válaszokban megmutatkozik, hiszen sokan a magyar nemzethez tartozónak mondták mind a magyarországi kisebbségeket (az első koncepció szerint), mind a szomszédos országban élő magyarokat (a második szerint). Óhatatlanul felmerül viszont az a kérdés, hogy most akkor hogy is állunk: vajon a magyarok nem tudják, mit jelent a magyar *nemzet* szó (de ha még ők sem tudják, akkor ki tudhatja ezt egyáltalán?), vagy pedig nagyon is tudják, mert a válaszokban éppen az tükröződik, hogy a magyar *nemzet* szó mindezeket igenis egyszerre jelentheti, a politikusok nagyobb megrökönyödésére?

Egy szó jelentését nemcsak felméréssel lehet megállapítani, hanem úgy is, hogy egyszerűen megfigyeljük, milyen helyzetben és mire használják azt az emberek. Ha most ezt az utat követjük, akkor is az bizonyosodik be, hogy – amint azt előre sejtettük is – a *nemzet* szó tényleges jelentése tekintetében bizony nem a beszélők tudását megkérdőjelező politikusoknak van igazuk, hanem a beszélőknek. Mert nézzük csak, hogyan beszél a politikus is! Ha magyar, akkor nagy valószínűséggel azt hiszi és vallja, hogy a nemzet az azonos nyelvű és kultúrájú emberek kollektívuma, mindegy, hogy melyik országban élnek. És mégsem fog megütközni rajta, mikor azt hallja a saját szájából, hogy *nemzeti jövedelem*, *nemzeti vagyon* (ami pedig biztosan nem a világ magyarságának összjövedelme vagy vagyona), *nemzeti válogatott* (amelynek könnyen megtörténhetik, hogy egyetlen magyar tagja sincs, és amely a világbajnokságon hivatalosan mégis Magyarországot képviseli, ha eljut oda, nem a világ magyarságát – más kérdés, hogy a nem magyarországi magyarok nagy része is szurkol majd neki), *Nemzeti Alaptanterv* (amely érvényes a magyarországi iskolákban, és pedig nemcsak a magyar tannyelvűekben, de egy erdélyi vagy felvidéki magyar iskolában már nem). A kulturális nemzetet hitelvként valló és hirdető politikusunk az ellen sem fog tiltakozni, ha Magyarország legfontosabb pénzüntvényén azt látja kiírva, hogy *Nemzeti Bank*, holott tudván tudja, hogy ebben az esetben a *nemzet(i)* nem jelentheti a világ magyarságát, hanem csakis azt a magyar nemzetet, amely Magyarország minden állampolgárát magába

foglalja, nemzetiségre és anyanyelvre való tekintet nélkül, rajtuk kívül pedig senkit. És ezek mellé sok-sok más ilyen kifejezést idézhetnénk még, a magyarországi politikai beszéd tele van velük.

A magyar *nemzet* szó jelentése tehát még a politikusok nyelvhasználatában is legalábbis kétértelmű: tendenciaszerűen (de jóval kisebb mértékben, mint ahogy ezt általában hiszik!) az ún. kulturális nemzet koncepcióját tükrözi, de kimutathatóan van egy olyan, egyáltalán nem elhanyagolható jelentéskomponense is, amely viszont világosan a politikai nemzet koncepciójához kötődik. Nem kell hát csodálkozni rajta, ha a közönséges halandók válaszaik ennyire „ellentmondásosak”.

A magyar *nemzet* szó jelentése korábban sem volt egyértelmű, az utóbbi két-három esztendő politikai szövegtermelése azonban még komplikáltabbá tette a dolgot. Addig két jelentését lehetett elkülöníteni, és esetenként nagyjából el lehetett dönteni a szövegkörnyezetből és a beszédhelyzetből, hogy kulturális vagy politikai nemzetként kell-e érteni. Mostanában viszont, a kedvezménytörvénnyel kapcsolatos diskurzusban egy harmadik jelentése is lett neki, amit nagyjából így lehetne meghatározni: „csökkentett kulturális, illetve kiterjesztett politikai nemzet”.

Mivel ez így eléggé fából vaskarikának látszik, muszáj elmagyarázni. A propagandisztikus beszéd, emlékszünk, arról szólt, hogy a kedvezménytörvény megvalósítja „a magyar nemzet határokon átvéltő újraegyesítését”. Eszerint tehát a magyar nemzetbe ezentúl azok és csakis azok tartoznak bele, akiket a kedvezménytörvény „újraegyesít”, tehát először is mindazok a személyek, akikre a jogszabály szövege szerint a törvény hatálya kiterjed: a Magyarországgal szomszédos országokbeli magyarok. A Magyarországgal nem szomszédos államok és Ausztria magyarjai azonban nem tartoznak bele. Ezért mondom, hogy ez egy *csökkentett kulturális nemzet*, hiszen a teljeshez még a világ minden magyarja hozzátartozott, ehhez meg már csak egy részük. A diskurzus szerint azonban az újraegyesítés azt is jelenti, hogy ebbe a csökkentett kulturális nemzetbe a magyarországi magyarok is beletartoznak. Csakhogy erről a jogszabály nem szól explicit módon, az „újraegyesítés” itt abban nyilvánul meg, hogy a kedvezménytörvényhez Magyarország biztosítja az anyagi hátteret. Ez viszont nem a magyarországi magyarok adakozó kedvéből, hanem közpénzekből származik, vagyis nemcsak a magyarországi magyarok, hanem a magyarországi szlovákok, románok, cigányok, németek és mások pénzéből is. Ennélfogva a csökkentett kulturális nemzet Magyarország határain kívül eső része tulajdonképpen nem a magyarországi magyarok-

kal „egyesül újra”, hanem az egész magyar politikai nemzettel, ezért mondom, hogy ez most – onnan nézve – a magyar politikai nemzetnek is létrehozza a *kiterjesztett* változatát, hiszen ebbe most már nemcsak Magyarország minden állampolgára tartozik bele, anyanyelvére és nemzetiségére vagy felekezetére való tekintet nélkül, hanem a Magyarországgal szomszédos országok magyarjai is, hacsak nem osztrák állampolgárok.

De térjünk még vissza a definíció problémáihoz. Fentebb azt mondtam, hogy a politizáló értelmiség hajlik arra, hogy azt higgye: mi, közönséges halandók azért tulajdonítunk a *nemzet* szónak olyan „bizarr” jelentéseket, mert azt sem tudjuk, mi a nemzet. Azért van ilyen magabiztos véleménye, mert úgy tudja, hogy a nemzet mivoltának eldöntésében csakis a *politizáló értelmiség* illetékes, hiszen ennek ő a szakértője: a nemzetet annak idején sem a köznép, hanem a politizáló értelmiség találta ki (de ezt valószínűleg inkább úgy mondaná, hogy ő fedezte fel). A nemzet definiálásával azonban nemcsak intellektuális kíváncsiságának kielégítése végett foglalkozik annyit, hanem elsősorban azért, mert ennek nagy politikai tétje van: itt ugyanis a definíció és az azt követő nyilvános politikai diskurzus maga teremti meg a definíció és egyben a diskurzus tárgyát, és pedig olyanná, amilyennek a definícióban meghatározzuk. A nemzet meghatározása ugyanis nem *leíró* (mint a piruló galócáé), hanem *előíró*: nem azt a tudásunkat fejezi ki, hogy *mi* vagy *milyen* a nemzet, hanem azt az akaratunkat, hogy *mi*, illetve *milyen legyen* ezentúl.

A definíció formájában azonban ez nem tükröződik, ugyanis minden ilyen definíció leírónak van álcázva, ehhez pedig hozzátartozik az is, hogy a nemzetet rendszerint mint „odakint” levőt határozza meg. Ennek két oka is van. Az egyik az, hogy egy olyan nemzetre hivatkozva, amely definíciója szerint is „idebent” van, nem pedig „odakint”, sokkal kisebb hatékonysággal lehetne mozgósítani az embereket arra, hogy áldozatokat hozzanak a politikusok ilyen vagy olyan céljainak támogatása érdekében. Ez az ok a dolog kiábrándítóan praktikus oldalához tartozik. A másik, fontosabbik ok pedig olyasmi, amiről nem tehetünk. Nyelvünk eredendően nem arra van kitalálva, hogy olyan absztraktumokról² beszéljünk vele, mint amilyen a nemzet, hanem hogy olyan reálisan létező, legtöbbször vizuálisan megtapasztalható dolgokról szóljon, mint a piruló galóca. Ez a kőkorszakban még minden bizonnyal így is volt. Márpedig, mint Leda Cosmides és John Tooby mondja frappáns

2 Absztraktumoknak az olyan kategóriákat hívom, amelyek nyelvi úton keletkeznek, beszéd közben, és főnevekbe kódolva hagyományozódnak tovább, anélkül hogy a való világban ténylegesen megfelelné nekik valami reális dolog mint olyan.

egyszerűséggel, „Modern koponyánkban kőkori elme lakik.”³ Nagyszerűen tud bánni minden olyasmivel, amihez hasonló jellegű dolgok a kőkorszaki ember környezetében is voltak, a világ jellegzetesen modern kori összetevőinek értelmezésére azonban nem igazán van berendezkedve, ilyenkor tehát kénytelen azt a felszerelését használni, amije van, még ha az nem is erre van kitalálva. Ezért is van bennünk mindmáig olyan erősen az a hit, még ha tudattanul is, hogy amit valamilyen főnévvel nevezünk meg, az csakugyan van is, reálisan, és még csak halvány késztetést sem érzünk arra, hogy firtatni kezdjük, nem tévedünk-e, hiszen a kőkorszakban – nem lévén még a nyelvben annyi absztraktum, mint manapság – erre az elővigyázatosságra nem is lett volna szükség. Az emberi nyelvnek és gondolkodásnak ezt a jellemzőjét mostanában esszencializmusnak nevezik, és számos formáját írták le eddig. Mivel pedig nemcsak a közönséges halandók, hanem a politizáló értelmiségiek koponyájában is ugyanolyan kőkori elme lakik, az esszencializmustól ők sem mentesebbek, mint más. Nem azért definiálják tehát a nemzetet „odakint” le-vőként, hogy minket saját rejtett politikai céljaik érdekében átejtsenek, hanem mert csakugyan úgy fogják fel, hogy a nemzet ott van valahol „odakint” (hogy pontosan hol és hogyan, azt nem szükséges megmondani), és hogy ennélfogva lehetséges ugyanúgy definiálni, mint a piruló galócát, illetve hogy a különböző definíciókat ugyanúgy fel lehet osztani helyesekre és helytelenekre, mint a piruló galóca esetében.

Kőkori elménk azonban egyéb huncutságokra is képes, ezek pedig szintén nem maradnak következmények nélkül, mikor az olyan absztraktumokra vonatkozó vagy azokkal kapcsolatos információinkat kell feldolgoznunk, mint amilyen a nemzet is. Az emberi nyelv, mint mondtam, arra alakult ki, ezért ma is arra a legalkalmasabb, hogy a környezet dologszerű (*re-ális*), a háromdimenziós tér egy darabját elfoglaló, érzékszervi (elsősorban vizuális) úton megtapasztalható elemeiről beszéljünk vele, és elménk szerkezete is olyan, hogy az ilyen dolgokra vonatkozó információkat tudjuk a legegyszerűbb úton feldolgozni. Ezért az absztraktumokkal kapcsolatos információinkat is úgy tudjuk a legkönnyebben kezelni, ha ezeket az absztraktumokat előbb valamilyen trükkkel vizuálisan elképzeltetjük, dologszerűvé tesszük. (Gondoljunk csak arra, milyen sokat segít a megértésben, illetve a helyzet egészének áttekintésében, ha mondjuk a parlamenti választá-

3 Evolúciós pszichológia: alapozó kurzus. In: *Lélek és evolúció*. Az evolúciós szemlélet és a pszichológia. Szerk. Pléh Csaba, Csányi Vilmos, Bereczkei Tamás. Osiris, Budapest, 2001. 321.

sok során kialakuló arányokról szóló információkat nemcsak a százalékokról szóló szóbeli beszámolókbán kapjuk meg, hanem vizuálisan is, egy grafikon formájában!)

A nemzet, mint láttuk, nem olyan, amit érzékszervi úton meg lehetne tapasztalni. Ezért a róla való beszédet és a vele kapcsolatos információk feldolgozását úgy tesszük nyelvünk és elménk szerkezetének megfelelőbb formájúvá, hogy találunk egy olyan reálisan létező, erre alkalmas valamit, amiről már sok tapasztalatunk van, amire vonatkozóan részletesen kidolgozott terminológiánk van a róla való beszédhez, és arra képezzük le a nemzet fogalmát. Mivel a nemzetet olyannak képzeljük, mint ami emberekből áll, érthető, hogy ez a reális dolog maga az ember lesz. Úgy kezdünk hát beszélni a nemzetről, mintha az egy ember volna, mert úgy sokkal könnyebben fel tudjuk fogni és el tudjuk képzelni, amit egymástól hallunk. (Nemcsak mi, magyarok tesszük ezt, hiszen mondhatni egyetemes jelenséggel állunk szemben.)

A magyar nyelvre vonatkozóan ez a kérdés alaposan és megbízhatóan fel van dolgozva: 1995-ben Kolozsváron Czier Andrea végzős hallgatónk mintegy tízezer olyan (1800 és 1987 között keletkezett írásokból való) szövegtörédeket vizsgált meg, amelyben előfordul a *nemzet* vagy *nemzeti* szó, és e hatalmas anyag alapján írt róla egy kiváló szakdolgozatot.⁴ A dolgozatnak az lett a tanulsága, hogy minden kétséget kizáróan bebizonyosodott: bár amúgy a magyar beszélők közül senki sem gondolja azt komolyan, hogy a nemzet egy ember (ha megkérdeznénk tőlük, bizonyára senki sem mondaná, hogy az), beszélni mégis mindnyájan úgy beszélünk róla, mintha ember volna, és ez annyira természetes számunkra, hogy észre sem vesszük, hacsak valaki fel nem hívja rá a figyelmünket. Rengeteg olyan attribútumot tulajdonítunk neki spontán kifejezéseinkben, ami jellegzetesen az emberhez tartozik. Lásunk csak néhány példát Czier Andrea gazdag gyűjteményéből:

a nemzet élete, a most élő nemzet; a nemzet gyermekideje, ifjúkora, ifjúsága, férfikora, (most) születő nemzet, kiskorú nemzet, fiatal nemzet, kamasz nemzet;

a nemzet érzelmei, öröme, bánata; a nemzet (nyílt) jelleme, (romlatlan) erkölce, büszkesége;

nemzeti test, nemzettest, a nemzet (szétszabdalt, vérző) teste; nemzeti öncsonkítás; – a nemzet kebele, szíve, vére, erei, keze, szeme, idegei, agya, csontveleje, izmai, feje, karja, lába(i), húsa, arca, ajka, homloka, ütőere, bőre, nyaka, gerince, háta (sőt az egyik

4 Czier Andrea: *A nemzet szó szemantikája a magyar nyelvben*. A dolgozatot az internetről is lehet tölteni, a <http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi/Czier.doc> címről.

szöveg tanúsága szerint még *púpja* is lehet!); – *érzékeny nemzet, boldog, boldogtalan, árva, bús, szegény nemzet*; – *vitéz, egyenes lelkű, nemes szívű, bátor, bajnok nemzet*; – *büszke, önérzetes, öntudatos nemzet*; – *békés, nagylelkű, szabadságszerető nemzet*; – *(láz)beteg, lábadozó nemzet, a nemzet (belső) betegségei, betegágya, sebei, a nemzet halála, pusztulása, sírja, temetése, gyógyítása, megmentése stb.*

Egyik-másik példa láttán talán hajlunk arra, hogy azt mondjuk: ezeket nem úgy kellene érteni, mintha maga a nemzet egy ember volna, hanem inkább úgy, hogy itt tulajdonképpen a nemzethez tartozó emberekről beszélünk, csak metonimikus rövidítéssel. Eszerint például azt, hogy *a nemzet érzelmei, öröme, bánata*, helyesen így kellene érteni: 'a nemzet[hez tartozó emberek] érzelmei, öröme, bánata'. Csakhogy a felsorolt és hozzájuk hasonló kifejezések nagy részét akarva sem lehet így érteni. A *nemzet halála* például semmiképpen sem jelentheti azt, hogy 'a nemzethez tartozó emberek halála', hiszen itt nem arról van szó, hogy az emberek hálnak meg, hanem maga a nemzet pusztul el (miközben az emberek akár mindnyájan életben is maradhatnak!).

A nyelvben élő nemzet tehát ember (vagy legalábbis emberszerű). Persze nem szokott mindent csinálni, amit az igazi ember. Nem szokott például karfiolt vásárolni a piacon, de azért megvannak a kedvenc ételei (*nemzeti eledel, nemzeti konyha*). Influenzás sem szokott lenni, de – mint példáink is mutatják – szokott betegeskedni, gyakran ápolásra szorul, időnként oda kell állni a betegágya mellé.

Fentebb már megállapítottuk, hogy a nemzet az, amit a mindenkori *nemzet* szó jelent, ezt most kiegészíthetjük azzal, hogy olyan is, amilyenként a sok-sok beszédeseményben megjelenik. Hiszen minden, amit róla tudunk, ezekből tudjuk. Nemzet-reprezentációkhoz tehát ez az emberszerűség is hozzátartozik, és ha ezt is figyelembe vesszük, érthetőbbé válik sok minden. Például az, hogy miért lehet a nemzethez olyanfajta érzelmekkel viszonyulni, amilyenekkel csak emberhez szoktunk. A nemzetet lehet szeretni, tisztelni, lehet érte aggódni, lehet a sorsával törődni, lehet félteni stb., és ez az emocionális viszonyulás adott esetben nagy energiákat tud mozgósítani, jó és rossz irányban egyaránt. (Ezért is lesz olyan fontos szereplője mindenféle demagóg politikai diskurzusnak: hiszen mindannyiunkban nagy spontán hajlandóság van arra, hogy ehhez a szemfényvesztéshez partnerek legyünk.) Mert azokat a szociális viselkedésformákat mozgósítja bennünk, amelyek eredeti funkciójuk szerint közeli embertársainkhoz való viszonyulásunkat irányítják. Ugyan ki tudhatna ilyen érzelmi telítettséggel és oda-

adással szeretni egy olyan politikai kategóriát, amely nincs ilyen emberszerűre „lefordítva”, mint amilyen például a parlamentarizmus, a demokrácia vagy a jogegyenlőség elve?

Ennek az emberszerűségnek nagyon is sok köze van ahhoz is, hogy mind a *politikai nemzet*, mind a *kulturális nemzet* terminus szándékolt jelentését lehetlenség tisztán megőrizni. (Eddig legalábbis még soha senkinek sem sikerült, mert a dolgok minduntalan összezavarodnak azáltal, hogy a kettő jelentése összemosódik.) Való igaz pedig, hogy az értelmes, tárgyilagos és egyértelmű politikai diskurzushoz nagy szükségünk lenne mindkettőre: egy olyan terminusra is, amely mindig és következetesen egy adott állam összes állampolgárainak közösségét jelölje, és ebbe soha, még csak véletlenül se keveredjenek olyan szempontok, amelyek az állampolgárok nyelvi, kulturális vagy felekezeti jellemzőire vagy különbözőségére utaljanak, és egy olyanra is, amellyel az egyazon nyelvű, kultúrájú és történelmi hagyományú emberközösségeket tudhassuk megnevezni, de úgy, hogy annak semmiféle olyan jelentéskomponense ne legyen, amely az állampolgárság szerinti hovatartozással bármiféle kapcsolatban is lenne. Mondom, nagyon nagy szükségünk lenne két ilyen egyértelmű terminusra, mert ezekkel sok bajnak lehetne elejét venni, a *nemzet* azonban bizonyosan nem jó erre, sem az egyik, sem a másik értelmében, és pedig éppen a nemzet emberszerűsége miatt.

Ha ugyanis „politikai nemzet” értelemben próbáljuk használni, akkor csakhamar attól fogunk zavarba jönni, hogy ez a nemzet-ember vajon milyen nyelven fog megszólalni. Nem mennék itt bele a prototípus-elmélet részleteibe, talán anélkül is érthető lesz, ha azt mondom, hogy – legalábbis a standard európai kultúrában – a prototipikus ember felnőtt, (épkéz láb) férfi és egynyelvű. Vagyis nem a két- vagy többnyelvűséget látjuk természetesnek, magától értetődőnek, hanem az egynyelvűséget. A kétnyelvű embert tudjuk ugyan tisztelni tudásáért, de ugyanakkor a különlegességet, a normától való eltérést is látjuk benne. Nagy elismeréssel szoktuk állítani, hogy „Ahány nyelven beszél, annyi ember”, de figyeljünk csak oda, hogy mit is mondtunk! Ha több nyelven beszél, akkor már nem lehet *egy* ember, hiszen *egy* ember normálisan csak *egy* nyelven beszélhet. És akkor most képzeljük el például a monarchiabeli magyar nemzet-embert, aki magyarnak magyar volt ugyan (hiszen *magyar nemzet-ként* beszélt róla mindenki), de tucatnyi nyelven beszélt egyszerre!⁵

5 Hogy azt ne mondja valaki, hogy ilyen nem is volt soha, mert a magyar nemzetet mindig is kulturális nemzetként határozták meg – ezt érdekes módon nagyon sokan így tudják –, hadd idézzem, mit ír a Pallas Nagy Lexikona 1896-ban a *Nemzet és nemzetiség* szócikkében:

Ez bizony nagyon messze esik a prototipikus embertől (pláne a prototipikus magyar embertől), tehát rögtön ott a késztetés, hogy ezen valahogy segíteni kell. Még veszedelmes is lehet, ha a nemzet-ember ennyire soknyelvű, hiszen ha igaz, hogy „Ahány nyelven beszél, annyi ember”, akkor ez talán nem is egy (nemzet-)ember már, hanem több. Márpedig egy nemzet(-ember)ben nem lehet több nemzet(-ember): ekkora képzavart még kőkorszaki elménk sem visel el egykönnyen. Rögtön veszélyeztetettnek látjuk tehát a nemzet egységét. Megmentésének egyetlen módja van csupán, a nyelvi homogenizáció. Még egyazon nyelv belső változatait is fel kell számolni, és a szabványosított nemzeti nyelvet kell elterjeszteni, hiszen normális ember nem beszél egyszerre öt-hat dialektusban. Azt hiszem, nem véletlen, hogy eddig talán minden tiszta politikainemzet-koncepció ettől az „egy nyelv/több nyelv” problémától (illetve e probléma képi felfoghatatlanságától) kezdett el úgy összezavarodni, hogy csakhamar teljesen használhatatlanná degradálódott: ez tudniillik egy olyan paradoxon, amelynek abban a koncepciórendszerben és abban a képi környezetben egyszerűen nincs megoldása.

De akkor sem biztatóbb a dolog, ha a *nemzet*-et szigorúan és következetesen „kulturális nemzet” értelemben próbáljuk meg használni, mert az ember-szerűség ezt is összezavarja rögtön. Ebben az esetben nem a nyelv okoz gondot: a nemzetnek egy nyelve van, a nemzeti nyelv, ezen beszél a nemzet-ember. (Közvetlenül persze nem ő maga, mert szóló szája gyanánt rendszerint a nemzeti költőt használja: a nemzeti költő az, akin keresztül maga a nemzet szólal meg. Régebben legalábbis így volt, mostanában viszont, e praktikusabb, kevésbé romantikus világban már inkább egyes politikusok szoktak bemutatkozni a nemzet szóvivőiként – igaz, nem egy közülük egyben költő vagy író is.) Itt viszont az lesz a megkerülhetetlen képi probléma, hogy ennek a nemzet-embernek bizonyos részei nem ugyanabban az államban vannak:

„Mindkét fogalom népet jelent, de mindegyik a népet más-más szempontból tekintve. Nemzetiség a nép fajbéli jelleme szerint, melynek lényeges ismérve a nyelv. N[emzet] az államot alkotó, az államnak személyi és alanyi tényezőjét, szubjektív erejét képező nép. Nemzetiség a nép természetrajzi, N[emzet] a nép politikai tekintetben. Ebből látható, hogy a N[emzet] több nemzetiségből állhat, hogy a N[emzet] egységének egyáltalán nem feltétele a nemzetiség egysége.” A Révai Nagy Lexikona 1916-ban ugyanezt ismétli meg szó szerint. Akkor tehát még egyértelműen politikai nemzetet értettek azon, hogy a magyar nemzet. Csakhogy jött Trianon, s az új helyzettel muszáj volt kezdeni valamit. Az, hogy a határokon kívül rekedt magyarok most már nem tartoznak a magyar nemzethez, nyilvánvalóan elfogadhatatlan, mert lelkileg feldolgozhatatlan volt mindenki számára. Maradt a másik megoldás: a jelentésváltozás. A politizáló értelmiség tehát egyszerűen átdefiniálta a nemzet fogalmát kulturális nemzetre.

mondjuk a testének nagy része „otthon” van, de a végtagjai szanaszét, a szomszédban vagy szerte a nagyvilágban. Ez pedig felfoghatatlan, nagyon nem normális dolog. Egy embert nem szabad ilyen lehetetlen állapotban tartani, ebbe nem lehet belenyugodni, nagy lesz tehát a késztetés, hogy ezt valahogy meg kell oldani, a nemzet szétszabdalt testét össze kell illeszteni (ha ténylegesen nem lehet, akkor legalább szimbolikusan) – és ezzel máris odavan a kulturális nemzet fogalmának tisztasága, mert belevegyült a politikai nemzet koncepciója, az tudniillik, hogy a nemzet akkor igazi, ha tagjainak nemcsak a nyelve közös, hanem az állampolgársága is.

A nemzet emberszerűségének képi rendszere alapján jobban megérthetjük azt is, miért jelenik meg újra meg újra a politikai diskurzusokban a világ eszményi állapotaként az „egy állam, egy nemzet, egy nyelv” elve: hiszen ez volna az egyetlen olyan elrendeződés, ha lehetséges volna egyáltalán, amelyben a nemzet-ember csakugyan otthonosan érezhetné magát, mert képi megformálása a legközelebb lenne a prototipikus emberéhez, és amely nem vezetne képi paradoxonokhoz. A világ viszont, tudjuk, nem ilyen, az eszménytől távoli állapot pedig nem egy olyan hely, ahol az ember lenni szeret. Ez észrevehetően tükröződik is a nemzettel kapcsolatos diskurzusok mélabús felhangjaiban.

A magyar nemzet-emberre pedig – amint az a nyelvi adatokból nagyon jól látszik, főleg ha bizonyosfajta kifejezések előfordulásának gyakoriságára is figyelünk –, sajnos amúgy is különösen jellemző, hogy nemigen tudja szegény örömet lelteni az életben. Igaz ugyan, hogy számos erénye van, és ezt nem is rejti véka alá (*vitéz, egyenes lelkű, nemes szívű, bátor, bajnok, lovagias nemzet* stb.), ugyanakkor viszont annyira tele van neurotikus szorongással és depresszióval, paranoiás félelmekkel és mindenféle hipochondriával, hogy ha igazi ember volna, igencsak sok dolgot adna a pszichiátereknek. Folyton valami baja van, nagybeteg, ápolni kell, gyógyítani kell, menteni kell, a betegágyát kell körülállni, sőt a temetésére kell készülni. Még ha vigad is néha, sírva vigad. Meg amúgy is elég furcsán viselkedik sokszor. Gondja van rá például, hogy minden új esztendő első percében, mikor más nemzetek fiai és leányai reményteljesen boldog új évet kívánnak egymásnak, és gyorsan elkoccintják poharukat, hogy aztán önfeledten átadhassák magukat a szilveszteri mulatság örömeinek, ő a költő szaván keresztül figyelmeztessen bennünket nagyszerű halálára meg a gyászkönyvekre, amelyeket hite szerint majd hullatni fognak érte (pedig ebben az egyben valószínűleg téved), és hogy ünnepeyles alkalmainkon, sőt még istentiszteleteink végén is az ő párját ritkító nagy balsorsát idézze elénk.

Azt hiszem, ez nincsen egészen rendjén, és ezért senki más nem felelős, csak mi mindnyájan, akik magyarul beszélünk, és ilyenre mondtuk a magyar nemzetet (persze nem okvetlenül mi, maiak, hiszen ez szegény már eleve ilyen szerencsétlennek született). A nemzet ugyanis mondván csinált (így, külfölrva, mert most szó szerint értendő): úgy/azáltal lett, hogy mondtuk. És nem lehetett más, mint amilyenné mondtuk. Számos nyavalyájából kigyógyítani sem lehet másképp, mint teljesen megváltoztatva róla szóló beszédünk módját. Mert sok nemzet-ember van a világon, de nem mind ilyen! A román, az eléggé hasonlít hozzá, de például a holland nemzet-ember, amint erről néhány holland barátomtól értesülhettem, egyáltalán nem ilyen. Az egy bátor, vállalkozó kedvű tengerész, és az jellemző rá, hogy nincs az ócéánnak az a hulláma, amelyen ő sikeresen át ne tudná vezetni a hajóját. Ne-hogy azt higgyük, hogy ennek nincs semmi következménye arra, hogy mi lesz a magyarokkal, és mi a hollandokkal! A nemzeti elkötelezettség nagyjából azt jelenti, hogy azonosulunk ezzel a nemzet-emberrel. Ez a magyarok esetében elkerülhetetlenül a búsmagyarságot, az önsajnáltatást, a sikerrel kecsgetető kezdeményezésektől való óvatos tartózkodást hozza magával, a hollandok esetében pedig a bizakodást és a sikerorientáltságot. (Ezért ha az ember magyar, és mégis sikeres és eredményes szeretne lenni ebben a világban, akkor szinte akarata ellenére is rákényszerül arra, hogy a magyar nemzet-emberrel való azonosulását valahogy fellazítsa, vagy egyenesen felszámolja.) Persze hallom én, amint a bennünk lakó magyar nemzet-ember erre rögtön azt mondja: „Könnyű a hollandoknak, de gondoljunk csak arra, hogy a magyar milyen kis nemzet, és milyen szomorú történelme volt!” Próbáljuk már meg elmagyarázni neki, hogy Hollandia még feleakkora sincs, mint Magyarország, és bizony a holland nemzet-ember is sirathatná elveszett régi dicsőségét reggeltől estig, aranyat érő hajdani gyarmatait, és mégsem ezzel tölti az idejét, hanem azt nézi, hogy azzal, amije van, hogyan tudja a legeredményesebben biztosítani a maga számára a lehetséges legjobb jelent és jövőt. Aki pedig így viszonyul magához és a világhoz, az szellemi energiáival és tartalékaival is eszerint gazdálkodik: sokkal inkább unokáinak jövőjével törődik, semmint nagyapáinak múltjával. Azt a történésekre hagyja, hiszen azon már úgysem tudhatna változtatni.

A nemzet tehát csakugyan a nyelvben él, ebből viszont adódik még egy probléma, ami eddig azért nem kerülhetett szóba, mert mostanáig inkább csak a magyar nemzetéről beszélünk. A probléma pedig az, hogy a különböző nyelvekben nem ugyanolyan nemzet lakik, hanem mindegyikben egy olyan,

amilyen a többiben nagy valószínűséggel nincsen is. Az például, amely a románban él, meglehetősen különbözik a mienktől. Ott *națiune* a neve, ez pedig minden szótár szerint a magyar *nemzet*-nek felel meg, pedig e két szó jelentése meglehetősen eltér egymástól. Mivel a franciából került át a románba, a *națiune* elsősorban politikai nemzetet jelent, sokkal inkább, mint a magyar *nemzet*, és pedig a köznyelvben is, nemcsak a politizáló értelmiség nyelvében, ahol a különbség még hangsúlyozottabb, mert ott a román politikusok legnagyobb része ugyanúgy meg van róla győződve, hogy a nemzet az egyazon ország összes állampolgárának a közössége, mint ahogy viszont a magyarok a kulturális nemzetként való értelmezés kizárólagos érvényességében hisznek. Ami például magyarul *országos konferencia*, az a román köznyelv szabályai szerint *conferință națională*, és számos hasonló példát idézhetnénk. Persze ez nem jelenti azt, hogy a román *națiune* szónak ne lenne olyan használata, amikor kulturális nemzetet kell rajta érteni. Ha például Eminescut, a nemzeti költőt *poet național*-nak mondják, abban a *național* csakis a kulturális nemzetre vonatkoztatva értelmezhető.

Érdeemes elmondani ezzel kapcsolatban, hogy 2001 júniusában a román CURS közvélemény-kutató központ is végzett egy felmérést, amelynek során egy Románia 18 év fölötti népességére reprezentatív mintát, 1 100 személyt kérdeztek meg arról, hogy szerintük kik alkotják a román nemzetet. A válaszok a következőképpen oszlanak meg:

- (a) minden román állampolgár, etnikai eredetére való tekintet nélkül – 66%
- (b) mindazok, akik román szülőktől származnak, és románul beszélnek – 11%
- (c) mindazok, akik Romániában élnek, és román szülőktől származnak – 17%
- (d) nincs véleménye – 6%.

(Nem érdektelen megjegyezni mindezek láttán, hogy arra a kérdésre, hogy egy pártnak kell-e legyen nemzeti identitást védő politikája, a megkérdezetteknek 86%-a igennel válaszolt, 4%-uk nem-mel, 10%-uk pedig nem tudta eldönteni.)

A válaszokban megmutatkozó arányok helyes értelmezéséhez azonban azt is tudni kell, hogy a megkérdezetteknek 7%-a az RMDSZ-re szavazott volna, vagyis a mintának körülbelül ugyanennyi százaléka magyar volt, ezek legnagyobb része pedig, ahogy sejteni lehet, valószínűleg a (b) opciót választotta, ha tehát csak románokat kérdeztek volna meg, akkor a kulturális nemzetre szavazók aránya jóval kisebb lenne, pedig, mint látjuk, így sem nagy.

A románok nemzet-fogalma tehát a köznép szintjén is különbözik a magyarokétól. (Sajnos többet nemigen lehet mondani, mert a CURS elég ügyetlenül fogalmazta meg kérdéseit.)

A folytatást egy korábbi munkámból idézem: „A kérdés most már az, hogy mihez tudjon kezdeni egy *romániai magyar* politikus a maga *magyar* nemzet-fogalmával, mikor neki a *román* parlamentben *románul* kell erről beszélnie. Hiszen nyelvet váltani még csak tud szegény feje, de fogalmat nem. Nincs azonban más lehetősége románul beszélni róla, mint hogy a *națiune* szót használva próbálja elhíttetni a román politikusokkal az ő magyar nemzet-fogalmáról állított igazságait. A román nyelvben nincs szó a magyar nemzet-fogalomra, a román nyelvi világból ez hiányzik, helyette ott valami más van. Illetve ami ott megfelel neki, az más. Ha meg nemcsak nyelvet váltana ilyenkor, hanem fogalmat is (vagyis abból a különben teljesen helyes elvből kiindulva, hogy ha az ember románul beszél, akkor a román szavakat román nyelvbéli értelmük szerint kell használnia, a *națiune* szóval is ezt tenné), akkor utána az utcára sem mehetne ki, hiszen miféle ember az olyan, aki, mikor magyarokkal beszél, nekik azt mondja, hogy a romániai magyarság a magyar nemzetnek szerves része, mikor meg románokkal, nekik képes azt mondani, hogy a románnak? Ez az út sem járható tehát. Ezért is van aztán, hogy valahányszor a román parlamentben magyar és román politikusok olyan témáról kezdenek vitatkozni, amelynek lényeges része a nemzet-fogalom, szinte menetrendszerűen botrány lesz belőle. Nem jöhet létre megértés, mert az egyik nyelvi világ igazságai a másikban óhatatlanul érvényüket veszítik.⁶ Az ilyen helyzetben egyetlen dolgot tehet az ember: tudatosítani kell a különbséget, és mindegyik félnek meg kell értenie, el kell fogadnia, tudomásul kell vennie, hogy a másik nyelvi világban mit jelent az illető fogalom, s a másik fél miért

6 Az ilyen dolgok teoretikusok gyönyörködtetésére kitalált problémáknak tűnhetnek, pedig egyáltalán nem azok, sőt olykor véresen komollyá válhatnak. 1990. március 10-én Bukarestbe utazott négy-öt marosvásárhelyi román orvostanhallgató, hogy az ottani diákokat fellármázza: nagy baj van Erdélyben, mert a magyarok Magyarországhoz akarják csatolni, s ezt már világosan és egyértelműen meg is mondták. Teljesen kétségbe voltak szegények esve. A bukarestiek hitték is, nem is. Bizonyítékot követeltek. Mire ők elő is vetették: az RMDSZ nyilatkozataiból, marosvásárhelyi magyar diákok kiáltványából felolvasták azokat a részeket, amelyek eredetileg magyarul íródtak, és az állt bennük, hogy a romániai magyarság szerves része a magyar nemzetnek. Csakhogy ez most románul volt, és így egészen mást jelentett, mint magyarul. Félelmetes hatása volt, pillanatok alatt másképp kezdtek beszélni a bukarestiek is. – Ez kilenc nappal a marosvásárhelyi utcai tömegverekedés előtt történt. (A verekedés természetesen nem *csak* ezért lett, de ennek is volt benne része, hogy megtörténhetett, meglehet, sokkal nagyobb, mint gondolnánk.)

beszél éppen úgy, ahogy beszél. Csak így válhat lehetővé, hogy ha a román politikus a romániai magyarságot a román nemzetbe sorolja, akkor a magyar, ha csak egyéb oka nincs rá az adott helyzetben, ebben ne lássson mindjárt asszimilációs és homogenizációs szándékot, ha meg a magyar politikus a magyar nemzetbe tartozónak mondja, akkor a román se értelmezze ezt rögtön úgy, hogy ez kétségtelen bizonyítéka a területi elszakadás és országcsontkítás szándékának⁷

(Nem éppen idetartozik ugyan, de mert nagyon idekíváncozik mégis, megjegyzem, hogy az utóbbi időben a nyelvészetben a kognitívizmus megint előhozta azt a régi problémát, hogy vajon a nyelv meghatározza-e gondolkodásunkat, vagy nem. A kérdés nincs eldöntve, de úgy látom, hogy akiknek csakugyan számít a véleménye, azok úgy vélik, hogy nem. Arra szoktak hivatkozni, hogy az ember gondolkodási és problémamegoldó stratégiái nyelvtől függetlenül ugyanolyanok mindenütt. Ebből viszont az látszik, hogy a fenti kérdést úgy értelmezik, mint ami arról szól, hogy vajon a nyelv meghatározhatja-e azt, hogy *hogyan gondolkodunk*. Ha így kérdezik, én is amondó vagyok, hogy inkább nem, mint igen. De engem inkább olyan értelemben érdekel ez a kérdés, hogy vajon függhet-e a nyelvtől is az, hogy *mit fogunk gondolni a világról*. Véleményem szerint nagyon is függhet. Mert hiába alkalmazzuk nagyjából ugyanazt a gondolkodási stratégiát, bármilyen nyelven beszéljünk is: ha – sokszor nagyon is nyelvspecifikus – kiinduló adataink nem ugyanazok, a következtetéseink sem lesznek egyformák. Amit az előző bekezdésekben mondtam, az ezt elég jól szemlélteti is.)

A végkonklúziót a fentiek után talán már fölösleges is ideírnom. Azt hiszem, eléggé látszik, hogy a *nemzet* sok mindenre jó lehet, egyvalamire azonban biztosan nem alkalmas, sőt elég reménytelen is volna minden olyan kísérletezés, hogy alkalmassá tegyük rá: arra, hogy világosan, következetesen, egyértelműen és félreérthetetlenül lehessen vele beszélni a politikai diskurzus során. Vagyis sajnos éppen arra nem jó, ami pedig minden más felhasználásánál fontosabb lenne. Persze lehet, hogy valaki erre azt mondja: de hát ez nem nagy baj (sőt!), hiszen a politikus úgysem akar világos, egyértelmű és félreérthetetlen fogalmakat használva beszélni, mert ő nem koherens akar lenni, hanem eredményes. Ebben van valami. De ez már nem a problémával foglalkozó teoretikus baja, hanem mindnyájunké. (Olykor a levét is mi isszuk meg,

7 Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot?* Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996. 95. Letölthető a <http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyai/internetcimrrol>.

mindannyian.) A teoretikust nem ez érdekli, hanem az, hogy ha a politikus véletlenül mégis meg akarna próbálni világosan, egyértelműen, ellentmondás-mentesen és félreérthetetlenül beszélni, vajon a nemzetről beszélhetne-e egyáltalán. És sajnos nagyon úgy látszik, hogy nem. Ettől persze még beszél róla, és fog is beszélni, hiszen sokszor fontos dolgokat kénytelen úgy elmondani, hogy ahhoz ma már nem is igen találhat más eszközt, mint azt, hogy a nemzetet említse. Talán segíthetne valamit, ha ilyenkor legalább ő tudva tudná, hogy miről is beszél tulajdonképpen.